

238. **13. Harbers I.** Democratic deepening in Third Wave democracies: Experiments with participation in Mexico City / I. Harbers // *Political Studies*. – 2007. – Vol. 55. – P. 38-58. **14. Rodrik D.** After neoliberalism, what? / D. Rodrik // Paper presented at BNDES seminar on New Paths of Development. – Rio de Janeiro, 2002. **15. Stiglitz J.** More instruments and broader goals: Moving towards the Post-Washington consensus/ J. Stiglitz // *WIDER Annual Lecture*, Helsinki, Finland, 1998. **16. Gaventa J.** Towards participatory governance: Assessing the transformative possibilities / Gaventa J., Hickey S., Mohan G. Participation: from tyranny to transformation: Exploring new approaches to participation in development. – L.: Zed Books, 2004. – P. 25. **17. Rahmena M.** Toward post-development: Searching for signposts, a new language and new paradigms / Rahnama M., Bawtree V. The post-development reader. – L.: Zed Books, 1997. – P. 120. **18. Cornwall A.** What do Buzzwords do for development policy? A critical look at «participation», «empowerment» and «poverty reduction» / A. Cornwall, K. Brock // *Third World Quarterly*. – 2005. – №7. – P. 1046. **19. Brenner N.** Cities and the geographies of «actually existing neoliberalism» / N. Brenner, N. Theodore // *Antipode*. – 2002. – Vol. 34(3). – P. 342-343. **20. Harvey D.** Neoliberalism as creative destruction / D. Harvey // *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. – 2007. – № 1. – P. 21-44.

УДК 17.022.1:323.31

В. В. ДОБІЖА

ЕТИКО-МОРАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ

Охарактеризовано співвідношення політики і моралі. Визначено значення морального чинника в діяльності владної еліти. Розкрито недоліки, характерні для політичної культури української еліти. Запропоновано шляхи підвищення ефективності діяльності владної еліти.

Ключові слова: владна еліта, політична культура, політична мораль, етика влади.

Добіжжа В.В. **Этико-моральные и правовые факторы формирования политической культуры властной элиты**

Охарактеризовано соотношение политики и морали. Определено значение морального фактора в деятельности властной элиты. Раскрыты недостатки, характерные для политической культуры украинской элиты. Предложены пути повышения эффективности деятельности властной элиты.

Ключевые слова: властная элита, политическая культура, политическая мораль, этика власти.

Dobizha Vasyl. **Ethical, moral and legal factors of the governance elite political culture forming**

In the study there are characterized the relationship between politics and morality. It is defined the value of the moral factor in the activities of the governance elite. There are disclosed the limitations which are inherent the political culture of the Ukrainian elite. The ways to improve the efficiency of the power elite are suggested.

© ДОБІЖА Василь Валерійович – кандидат політичних наук, доцент кафедри загальнонаукових гуманітарних дисциплін Вінницького інституту економіки Тернопільського національного економічного університету

Key words: *the governance elite, political culture, political morality, ethics authorities.*

Побудова в Україні дійсно демократичної правової соціальної держави, подолання кризових явищ у ході змін політичної й економічної систем, зокрема виборчої, можлива лише тоді, коли в країні реально діятиме оптимальна модель формування і функціонування політичної еліти, яка здатна забезпечити стабільний соціально-політичний та економічний розвиток суспільства.

Про характер співвідношення моралі й політики протягом останніх десятиліть дискутували відомі західні мислителі Зб. Бжезінський, Ю. Габермас, О. Геффе, Е. Левінас, П. Рикьор, Р. Рорті, російські – Г. Водолазов, О. Дробницький, Ю. Ірхін, Б. Капустін, О. Оболонський, вітчизняні – А. Гордієнко, С. Кошарний, В. Кремень, В. Пазенок, Л. Ситниченко, Т. Тимошенко та ін.

Історичний екскурс засвідчує, що в нетривалі періоди державності українська еліта обирала утилітаристську концепцію моралі. Розходження власних інтересів та інтересів держави еліта весь час вирішувала на свою користь, відступаючи від державницьких, національних цінностей, залишаючи власний український народ позаду в перегонах за чинами, титулами та привілеями.

На відміну від країн Центральної та Східної Європи, входженню яких до політичних та соціально-економічних європейських інституцій наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. допомагала історична пам'ять попереднього покоління про насильницький відрив і окупацію СРСР після Другої світової війни, Україна була відірвана від Європи ще на початку ХVІІІ ст. Тому історична пам'ять попередніх поколінь як української еліти, так й інших верств населення на сучасному етапі не збереглася. І коли в ХVІ ст. в європейських державах під проводом елітарних груп розгорнулися процеси національного самоусвідомлення, що трансформувалися в процеси політичної централізації на етнокультурній основі, українська шляхта слугувала Речі Посполитій і Російській імперії.

На сучасному етапі для країн ЄС характерна постнаціональна політична культура, для якої поняття «політичний кордон» є архаїзмом, тоді як над Україною ще й досі тяжіє загроза повернення в сферу впливу Кремля, що всіляко декларує історичну спадковість із Російською імперією. Відповідно, чинна українська владна еліта не забезпечила геополітичний вибір нації і намагається одночасно співпрацювати з інституціями, які є несумісними: зона вільної торгівлі ЄС і НАТО з одного боку та Митний союз і ОДКБ, який об'єднує Росію, Білорусь і Казахстан, з іншого.

Якими ж якостями повинна володіти політична еліта, щоб врешті визначитися із геополітичним вибором, перейшовши від «забалакування» цього питання до реальних кроків? Також слід враховувати, що рівень песимізму, розчарувань та безвиході все більше й більше поглинає українське суспільство. Катастрофічний спад економіки опустив рівень життя більшості населення на межу бідності, і як наслідок – падає довіра українців до влади. Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ зазначає, що середня українська родина витрачає на харчі 53% своїх доходів, а 40% родин витрачають на харчі понад 60% свого сукупного доходу. Саме цих людей можна вважати бідними, бо вони, фактично, не мають коштів для розвитку і покращення свого життя. Після 2009 року кількість таких громадян зростає¹.

Безумовно, на сучасному етапі та в найближчому майбутньому в Україні має сформуватися еліта з високопрофесійних політичних лідерів, яка володітиме

стратегічними цілями і волею для їх здійснення. І від того, якими темпами відбудеться цей процес, якими якостями оволодіє вона, залежатиме майбутнє української держави, а можливо, навіть і українська державність.

Однією з головних ознак політичної еліти повинна стати інноваційність, тобто здатність постійно продукувати нові ідеї (або їх комбінувати і вдосконалювати). Однак поки про це говорити складно. Як слушно зауважує М. Розумний, «включеність національної еліти і політичного класу в дискурси і стратегічні сценарії інших національних еліт, більш розвинутих та експансивних, призводять до симуляції ідейно-інноваційної функції спільноти і поглиблює деградацію основних охоронних систем соціуму (колективної моралі та соціального інтелекту)»².

Тому з метою скорочення трансформаційного періоду в українській політиці існує нагальна потреба формування такої професійної політичної еліти, яка повинна забезпечити реальне народовладдя, політичну відповідальність у діяльності вищих органів політичної влади та оптимізувати, перевести на консенсусну основу владні відносини.

Водночас вважаємо, для України процес формування політичної культури владної еліти повинен містити як мінімум два чинники – і обидва одночасно – високі етико-моральні якості й високий професіоналізм.

Спільним між політикою і мораллю є те, що і мораль, і політика необхідні для регулювання поведінки людей. Однак методи управління істотно відрізняються. Мораль спирається передусім на переконання, а головним критерієм оцінки вчинку є власна совість або осуд оточуючих. Політика ж спирається на силу, на використання примусових заходів, хоча для її ефективності необхідним елементом є легітимність.

У політики і моралі різні джерела (підстави) для створення структури управління. Мораль ґрунтується на існуючих у суспільстві цінностях, звичаях, традиціях, тобто має ціннісно-нормативну основу. В основі політики лежать інтереси різних соціальних груп суспільства, які трансформуються в нормативно-правові акти, що є обов'язковими для виконання і забезпечуються державним примусом. При цьому правляча еліта може нав'язувати всьому суспільству закони, які захищають насамперед інтереси цієї самої еліти і обмежують потреби інших.

Іншою істотною відмінністю між політикою і мораллю є те, що моральні вимоги мають постійний, універсальний характер і не залежать від конкретної ситуації. Політика ж повинна враховувати реальні умови і діяти залежно від ситуації, що складається. Крім того, моральні вимоги вельми абстрактні й не завжди піддаються точним критеріям оцінки³.

На сучасному етапі можна констатувати, що у владної еліти відсутня етика самообмеження. Взагалі принцип етизації відносин означає, що у громадян є підстави помічати у представників правлячої еліти наявність певних моральних якостей та існує можливість не погоджуватися з їх позицією й стверджувати власне розуміння блага. Саме моральний вимір функціонування владної еліти стає сьогодні визначальним елементом формування партнерських відносин між владою та громадою, ресурсом управління професійною діяльністю, фактором стиmuлювання високого професіоналізму правлячої еліти. Однак в Україні, на думку Т. Василевської, «укладення морально зорієнтованих взаємодій ускладнюється досить живучою традицією розуміння державного управління як сфери досягнення матеріальних благ та персональних привілеїв»⁴.

Слід зазначити, що тривалий час в рамках професійної етики владної еліти домінували патерналістські тенденції. І смислові акценти, і сам спосіб формуван-

ня ціннісних засад етики мали односпрямований характер. Це й не дивно. Професіонали, колишні партійні функціонери від КІРС, які мали неабиякий (і, безумовно, дуже корисний і сьгодні) досвід кадрової та організаційної роботи, виходили з того, що вони є не лише знавцями професії, але й мають виключне право на моральну експертизу власної діяльності. Сьгодні ми бачимо, що партійці зберегли за собою елітні амбіції. Колишні комсомольські лідери – засновники потужних банків і підприємств. Це сталося завдяки наявності у лавах партійної номенклатури критичної маси надзвичайно активних людей, які за будь-яких умов зайняли б провідне місце в суспільстві. Вони були налаштовані на те, щоб будувати, накопичувати, розподіляти, мати певні права і привілеї. Володіння спеціалізованими знаннями, за існуючим стереотипом, апіорі робило їхні дії бездоганними в моральному сенсі. Корпоративність була основою єднання професійної спільноти, підживлювала відчуття вищості, елітарності.

Так, визначальна риса будь-якої еліти – відповідальність за ухвалювані рішення й компетентність. Крайці з світових еліт демонструють і здатність працювати на випередження. Наша ж політична еліта нині – це коктейль з колишньої радянської партійної еліти, нових політиків, «нових» українців і людей, які абсолютно випадково потрапили до неї.

Політична ж еліта – люди, відповідальні як за ухвалювані рішення, так і за допущені помилки. Тому головною ознакою народження політичної еліти в нашій країні буде поява законів, які визначають ступінь конкретної, а не розмитої відповідальності, у тому числі й кримінальної, кожного представника влади, що претендує на належність до еліти.

Незначущість цілей – інша найхарактерніша особливість вітчизняної політичної еліти. За ці двадцять років вона так і не змогла вийти за межі провінційного, хуторянського мислення. Еліта як і раніше формується не природним чином, а за принципом особистої відданості, що неминуче призведе до її стагнації і виродження. Вся нинішня функція еліти зводиться тільки до одного: бути ближче до тих органів влади або парламентських комітетів, де «годують» трохи краще. Так, у Верховній Раді VII скликання до комітету з питань податкової та митної політики входить 23 депутати, в комітеті з питань бюджету – 36 депутатів, тоді як в комітеті у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів лише 7 парламентаріїв⁵.

Ще одна значна вада вітчизняної еліти – важкий колективний комплекс переваги. З рівним гра часто йде за іншими правилами, ніж із чужаком. Згаданий комплекс призводить до фатальної аберації свідомості, в деяких випадках – до втрати відчуття реальності й відчуття небезпеки.

Нашій політичній еліті не вистачає безкорисливості. Фраза про те, що час романтиків пройшов, – спроба одержати вічне виправдання пороків і брудних справ. Мовляв, політика – брудна справа, моралі й моральності від нас чекати не слід. Насправді це визнання елітою власної невідповідності своєму призначенню. Але є фундаментальні основи будь-якої людської діяльності, які не можна зневажати.

На перший погляд, аморальна політика більш ефективна і прагматична, але з часом вона розбещує саму еліту і розкладає суспільство, що починає наслідувати подібні принципи поведінки. У прийнятих політичних рішеннях починають домінувати не громадські, а особисті та корпоративні інтереси правлячої еліти. Країна починає жити не за законами, а за поняттями.

Моральні норми – це могутній регулятор суспільних відносин, але не владний, а суспільний. На відміну від норм права, норми моралі складаються стихій-

но, виникають у надрах самого народного життя, є породженням багатовікових народних традицій і усвідомлення людьми свого повсякденного буття. У переважній більшості випадків ці норми не є формальними встановленнями, не формулюються в законах, указах, статутах, положеннях і кодексах, а передаються з покоління в покоління через суспільну свідомість, культуру, науку, мистецтво. От чому правова культура еліти формується не тільки і не стільки під час нарад, конференцій, симпозіумів і переговорів, а в процесі формування представника еліти як особи, в середовищі повсякденної державно-службової і політичної діяльності, при безпосередньому зіткненні з правовими поняттями, явищами і колізіями⁶.

Отже, на сьогоднішній день правова свідомість і правова культура владної еліти набуває нового визначення. Але правова культура не зводиться лише до правосвідомості громадян суспільства. Вона визначається як сукупність досягнень суспільства, його соціальних груп та громадян у галузі регулювання суспільних відносин, яке забезпечує верховенство права в суспільному житті, тобто панування у суспільному житті правових принципів справедливості й гуманізму, захисту прав і свобод людини, її честі й гідності, реальне забезпечення місця людини як вищої соціальної цінності.

Хоча правосвідомість відносно самостійна, вона тісно пов'язана з усіма іншими формами суспільної свідомості, насамперед з мораллю і моральністю, сумлінністю і відповідальністю, пошаною прав, свобод, честі й гідності інших. Якщо дії головного очільника влади правомірні, але не відповідають нормам моралі, якщо він, навіть не порушуючи закони і інструкції, допускає непорядність, бюрократичне ставлення до справи, то можна бути впевненим, що громадська думка буде негативно налаштованою щодо правлячої еліти і держави в цілому. Людей у такому разі дуже важко переконати в правовому характері законів та указів.

Тому, як справедливо зазначає С. Сисоева, щоб ставлення до діяльності правлячих кіл і держави було позитивним і правосвідомість народу підтримувала і схвалювала їх, необхідно, щоб дії правлячої еліти і державної адміністрації відповідали вимогам моралі⁷. Це цілком логічно, бо в будь-якій національній правовій системі всі правові норми мають свій етичний сенс, кожен закон і підзаконний акт, кожний правовий принцип має свою етичну цінність, володіє не лише юридичною, але і величезною етичною силою. Право без моралі безсиле. Силу громадської думки і самоорганізації замінити формальними законами і санкціонованими елітою принципами і правилами неможливо.

Проте політична практика свідчить, що рівень правової культури сучасної владної політичної еліти ще далекий від необхідного. Лише невелика кількість з неї мають юридичну освіту. Гострий дефіцит знань відчувається в галузі загальної теорії права і держави, підприємницького і трудового права, стратегічного управління й антимонопольного законодавства.

Звичайно, рівень правової культури у різних представників владної еліти не однаковий. Одноманітності тут немає і бути не може. В одних вона висока, в інших – не дуже, в одних соціальна, в інших – антисоціальна. Багато чого залежить від культурного місця існування людини і виховання, правової освіти, характеру його професійної соціалізації, від інших обставин. Більш того, правова культура зрештою визначається етичною свідомістю суспільства в цілому. У своїй практичній діяльності багато представників владної еліти керуються не стільки Конституцією України і національним законодавством, скільки своїми особистими уявленнями про справу. Лише потім – чинним законодавством (через острах

можливого кримінального переслідування) та інтересами суспільства. Отже, свідомість представників владної еліти має дещо подвійний характер: з одного боку, вона офіційна, публічна, а з іншого – неофіційна, тіньова, латентна.

Корупція і бюрократизм є в певному розумінні захворюванням еліти, що руйнує будь-яку цивільну чесноту. Не випадково ще Ш. Монтеск'є свого часу розглядав аморальність у владі «як дисфункціональний процес, в результаті якого гарний політичний порядок або державна система перетворюються на непридатний». Принцип «будь-яка влада розбещує, а абсолютна влада розбещує абсолютно» продовжує залишатися актуальним. Тому там, де влада політиків не обмежується контролем з боку суспільства, має місце сама аморальна політика.

Однак уже нині стає помітним, що досить розповсюджене сприйняття професійної етики державних службовців лише як антикорупційного фактору надто звужує сферу її дії. Адже поза увагою залишається можливість моральних чинників стимулювати доброзичливе ставлення до клієнтів, налагоджувати сприятливі взаємовідносини в колективах, вибудовувати етично вивірені стосунки з керівниками, підлеглими та колегами, підтримувати відповідальне ставлення до професійних обов'язків.

Подоланню цих негативних виявів може сприяти реалізація таких заходів, як:

- забезпечення доступу для громадськості Єдиного реєстру осіб, притягнутих за вчинення корупційних діянь, та викладення декларацій високопосадовців у мережі Інтернет;

- розширення переліку посадовців, зобов'язаних оприлюднювати декларацію про доходи. Запровадження логічного та арифметичного контролю декларацій держслужбовців (звітність чиновників слід перевіряти на відповідність доходів витратам);

- забезпечення такого стану, згідно з яким особи, зайняті в апараті державного управління, не мали б інтересів, що суперечать державним інтересам і їх службовим обов'язкам. Розширення поняття конфлікту інтересів, під яким матиметься на увазі суперечність посадових обов'язків не лише особистим інтересам, але й інтересам близьких осіб чиновника;

- радикальне скорочення апарату з паралельним посиленням контролю за його діяльністю з боку суспільства. Взаємодія еліти з народом буде тим тіснішою і ефективнішою, чим більше інформації суспільство одержуватиме від влади про її дії і рішення;

- закріплення (у вигляді законів, ухвал, посадових інструкцій) порядку вирішення ряду питань, які нині мають тільки моральну оцінку: порядок отримання гонорарів, подарунків, організації лікування і відпочинку, ремонту службових приміщень, взаємин зі ЗМІ тощо. Слід пам'ятати, що привілеї є об'єктивною необхідністю будь-якої управлінської структури. Пропозиції щодо їх ліквідації – або демагогія, або нерозуміння основ управління. Інша річ, що всі привілеї повинні бути законодавчо оформлені, гласними, широко відкритими, відомими всім;

- посилення правової складової вдосконалення програм підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів державного управління. Тільки такі представники владної еліти, які мають високу правову та етичну культуру здатні працювати ефективно, грамотно формулювати стратегічні цілі й тактичні завдання, точно визначати вірогідність втілення намічених планів і програм з урахуванням наявних ресурсів, послідовно проводити в життя рішення, що відповідають

інтересам населення, вимогам законності й соціальної справедливості.

1. За останні 20 років в Україні суттєво зріс рівень бідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.erpravda.com.ua/news/2012/08/24/332727>. 2. Розумний М.М. Суспільні ідеї як чинник формування політичної нації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук / М.М. Розумний. – К., 2007. – С. 36. 3. Козырев Г. Политика и мораль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://all-politologija.ru/knigi/osnovy-sociologii-i-politologii-kozurev/politika-i-moral>. 4. Василевська Т. Етика державного службовця в умовах суспільних трансформацій в Україні / Т. Василевська // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К.: Екс об, 2006. – Т. 2. – С. 241-253. 5. Офіційний веб-портал: Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/r_comitits. 6. Пономарьов О.С. Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти формування професійної культури фахівців-лідерів / Л.С. Пономарьов // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. / [за ред. Л.Л. Товажнянського та О.Г. Романовського]. – Ч. 1. – Х.: НТУ ХПГ, 2002. – С. 162-167. 7. Сисосва С.О. Проблема національної еліти: напрями виховання / С.О. Сисосва // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. / [за ред. Л.Л. Товажнянського та О.Г. Романовського]. – Ч. 1. – Х.: НТУ ХПГ, 2002. – С. 76-83.

УДК 321.11

Д. І. ГРИЦЯК

МОВА ЯК ЧИННИК ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА*

Досліджуються основні чинники, що сприяють етнокультурній консолідації суспільства. Здійснено висвітлення ролі мови як одного з визначальних чинників етнокультурної консолідації українського суспільства в сучасних умовах. Надано коротку характеристику причин та перспектив подолання етнокультурних розбіжностей в українському суспільстві, що виникли на регіональному рівні. Коротко розглянуто міжнародні акти та вітчизняне законодавство, покликане сприяти етнокультурній консолідації суспільства в Україні. Зроблено висновки, що мова як основний засіб комунікації населення, що водночас є однією з ключових етнонаціональних ознак, є важливим чинником етнокультурної консолідації українського суспільства, оскільки оволодіння мовою є важливою передумовою для інтеграції в суспільство. Водночас підкреслено значний конфліктний потенціал мовного фактора за умов умисного нагітання мовного питання та політичних спекуляцій на зазначеній темі.

Ключові слова: мова, етнокультурна консолідація, чинники консолідації.

Грицяк Д.И. Язык как фактор этнокультурной консолидации украинского общества

© ГРИЦЯК Денис Ігорович – кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

* Стаття підготовлена в рамках наукового проекту «Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства» в межах державної цільової програми «Гуманітарні технології як чинник суспільних перетворень в Україні»